

A. PIROČKINAS

DĖL KILMININKO IR GALININKO SU BENDRATIMI VARTOJIMO TIKSLO APLINKYBEI REIKŠTI

Dabartinėje lietuvių literatūrinėje kalboje kilmininko su galininkine bendratimi vartojimas tikslui reikšti po slankos veiksmažodžių laikomas norma¹. Tačiau tar-mėse ir raštuose gana dažnai tam reikalui vietoj kilmininko vartojamas ir galininkas, o J. Jablonskis 1893 m., savo kalbinės veiklos pradžioje, „Varpo“ laikraštyje iš-spausdintame straipsnyje „Medega sintaksiui“ kėlė mintį, kad ir literatūrinėje kalboje ne visada po slankos veiksmažodžių *eiti, važiuoti, siųsti, varyti...* tikslui reikšti vartotina kilmininko ir supino (bendraties) konstrukcija. Kilmininkas čia tinkas tik tada, kai jis gali būti pasakomas vienas, be supino (bendraties), pvz.: *einu vandens semti* ir *einu vandens*. Tačiau tuo atveju, kai su slankos veiksmažodžiu vienas kilmininkas negalimas, prie supino (bendraties) vartotinas galininkas. Tą savo teiginį J. Jablonskis grindė dviejų sakinių analize: „*puolė visi bučiuotų rankas seneliui*“ ir „*Stankūnas nubėgo sudėtų pinigų advokatui*“. Pirmajame sakinyje negalima esą pasakyti „*puolė rankų*“, nes rankos nesančios tikslas. Antrajame sa-kinyje taip pat negalimas kilmininkas, nes Stankūnas nebėgęs pinigų, bet nešęs juos atiduoti. Kitas dalykas būtų pasakymas „*Advokatas atėjo pinigų atsiimtų*“, kur kilmininkas yra veiksmą sukėlusį priežastis.²

Šių konstrukcijų analizė rodo, kad J. Jablonskio jau tada būta labai subtilaus analitiko ir akylo kalbos faktų stebėtojo. J. Jablonskiui priėti prie tokios išvados, matyti, visų pirma padėjo metodas, kuriuo jis tame pačiame straipsnyje aiškino vardininko ir naudininko santykį su galininkine bendratimi tokiose konstrukcijose, kaip „*jam teko mėšlas vežti*“ ir „*ne visų burnos putrai srėbti*“. Čia taip pat, kaip ir tikslo aplinkybėse su kilmininko linksniu, bendratis nėra būtina, t. y. nevaldo var-dininko ir naudininko.

J. Jablonskio išvada, kad kilmininkas turi būti nepriklausomas nuo supino (bend-raties), buvo paremta dabartinės lietuvių kalbos analize. Analogišką išvadą, tik paremtą lyginamosios-istorinės gramatikos faktais, keleriais metais anksčiau buvo

¹ Žr. Lietuvių kalbos gramatika, I, Vilnius, 1965, 188 (§ 247); Z. Dumašiūtė, Dėl tikslo aplinkybių konstrukcijų vartojimo, – Kalbos kultūra, 13, 1967, 24–28.

² Jablonskio Raštai, IV, Kaunas, 1935, 36.

jau padaręs žymus čekų kalbininkas J. Zubatas. Recenzuodamas B. Delbriuko studiją „Altindische Syntax“, jis rašė: „Kaip konstrukcijose naudininkas su bendratimi, pvz. kúpichu pole pútníkóm hřésti, pirminis yra „koupiti pole pro poutníky, ku pohřbívání poutníkú“, taip ir kilmininko su supinu konstrukcijoje (jos atsiradimo metu) negalima konstatuoti, kad supinu išreikšto veiksmo objektas yra iš tikrųjų to veiksmo objektas: ir tas veiksmas, ir jo objektas pirmiausia buvo sakomi taip, lyg jie, būdami vienas su kitu visai nesusiję, abu būtų priklausę tiesiog nuo pagrindinio veiksmažodžio. Konstrukcija ‘jdu lovit ryb’ pirmiausia reiškė ‘jdu lovit, [jdu] na ryby’: tą kilmininką, kuri slavų kalbos dar vartoja prie supino ir kuris pirmiau buvo priklausomas tiesiog nuo pagrindinio veiksmažodžio, lietuvių kalba vartoja prie slankos veiksmažodžių ir be supino (pvz. àsz ateinu grěbliu ‘přicházím pro hrábě’, Kurschat, § 1388)³. Šį savo kilmininko ir supino santykio aiškinimą J. Zubatas pakartotinai išdėstė vėliau, 1894 m., straipsnyje „Baltische Miszellen“⁴.

J. Jablonskio iškeltą faktą, kad po slankos veiksmažodžio ne visada galima konstrukcija „kilmininkas su supinu“, kad tam tikrais atvejais vietoj kilmininko turįs būti sakomas galininkas, – labai vertino latvių kalbininkas K. Miülenbachas. Jo nuomone, tai patvirtina J. Zubato teoriją ir paneigia Bopo ir Delbriuko pažiūrą į šios konstrukcijos kilmę⁵. Dar plačiau J. Jablonskio aiškinimą apie galininko vartojimą prie supino K. Miülenbachas komentavo, pakartotinai išspausdinęs savo straipsnį, trečiojoje knygutėje „Daži jautajumi par latviešu valodu“⁶. Tačiau, visiškai pritardamas pateiktųjų J. Jablonskio straipsnyje sakinių analizei ir išvadai, kad kilmininkas nepriklausęs nuo supino (bendraties), Miülenbachas suabejojo, ar iš tikrųjų dabartinėje kalboje kilmininkas vartojamas tik tada, kai slankos veiksmažodžiu išreikštas veiksmas siekia kilmininku pasakyto tikslo, t. y. ar dabartinėje kalboje aiškiai skiriami J. Jablonskio iškelti kilmininko ir galininko vartojimo atvejai. Mat, jo išklausti lietuviai vieningai prieštaravę J. Jablonskiui tuo, kad esą galima sakyti tiek „žmogus važiuoja arklio pirkti“, tiek „žmogus važiuoja arklio parduoti“, ir pritarę J. Jablonskiui, kad esą galima sakyti ir „važiuoja arklį parduoti“, bet nesakoma „važiuoja arklį pirkti“. Vis dėlto šie faktai rodo esant lietuvių kalboje pėdsakų, kad kilmininkas prie supino seniau priklausęs nuo slankos veiksmažodžių⁷.

Šia proga galima pasakyti, kad, mūsų duomenimis, ir dabar kai kuriose vietose (apie Veliuoną, Jurbarką) gana dėsningai skiriama „važiuoja arklio pirkti“ nuo

³ Žr. J. Zubatý, [Rec.] Altindische Syntax von B. Delbrück, Halle a. S. [...] 1888. (Syntaktische Forschungen von B. Delbrück. V.). Str. XXII a 634, – Listy filologické XVI (1889) 64.

⁴ J. Zubatý, Baltische Miszellen, – IF III (1894) 130.

⁵ K. Miülenbachs, Genitīvs pie infinitīva jeb, labāki sakot, pie supīna, – Austrums I (1895) 32.

⁶ K. Miülenbachs, Daži jautājumi par latviešu valodu, III, Rīgā, 1902, 62–75.

⁷ ten pat, 72.

„važiuoja arklį parduoti“, „eina algos pasiimti“ nuo „eina mokestį sumokėti“. Ateičiai vertėtų surinkti daugiau tikslių duomenų apie kilmininko ir galininko vartojimą tarmėse, kad būtų galima padaryti kokią griežtesnę išvadą.

Šiaip ar taip, J. Jablonskis, kad ir nustatęs gana patikimą kilmininko ir galininko su supinu (bendratimi) vartojimo skirtumą, vis dėlto netrukus, 1901 m. gramatikoje, atsisakė jo ir literatūrinei kalbai teikė po slankos veiksmažodžių tikslui reikšti vieną, apibendrintą konstrukciją – kilmininką su supinu (bendratimi). Teikdamas ją, jis motyvavo tuo, kad iš analogijos kilmininkas imta sakyti ir tuo atveju, kai jis „... sulyg prasmės tarytum turėtų būti prišlijęs prie siekiamojo sakymo [= supino – *A. P.*] *bučiuotų, sudėtų...*“⁸. Anksčiau pateiktų sakinių galininkas 1901 m. gramatikoje jau pakeistas kilmininku. Padaryti tokią išvadą galėjo J. Jablonskį paskatinti ir K. Miülenbacho abejonės.

Dabartiniu metu ši J. Jablonskio literatūrinei kalbai teiktoji kilmininko vartosena vis dažniau pažeidžiama: galininkas vartojamas ir ten, kur nuo seno vartota kilmininkas. Dalis tų pažeidimų, be abejo, atsiranda dėl pažodinio vertimo. Tačiau vien tik kitų kalbų įtaka negalima paaiškinti to fakto, kad kaip tik vakarų lietuvių tarmėse galininkas yra labiausiai išstūmęs kilmininką tikslo konstrukcijose su bendratimi. Vadinasi, ir pačioje lietuvių kalboje yra faktorių, kurie skatina šį procesą. Lietuvių kalbos sintaksei turėtų būti svarbu išaiškinti šio proceso mechanizmą.

Šiuo kartu galima pasitenkinti tik keliomis pastabomis. Visų pirma būtina turėti galvoje tai, kad kilmininko ir galininko mišimas tikslo konstrukcijose ne naujas dalykas. Jau S. M. Slavočinskio giesmėse randame „*Bega regiet iš dangaus nusiunsta berneli*“⁹, o S. Stanevičiaus dainų rinkinyje šalia „*ein mergytė per kiemą žalių rūtų lankyti*“ yra ir pavyzdžių su galininku: „*Ir atėjo trys seselės vandenėlių semti. Ir atėjo trys berneliai bėrus žirgus girdyt*“¹⁰. Mišriai vartojami tuodu linksniai ir M. Akelaičio, J. S. Dovydaičio bei L. Ivinskio raštų kalboje. Bene nuosekliausiai po slankos veiksmažodžių kilmininkas vartojamas A. Tatarės „Pamokluose gražių žmonių“. Tačiau šių autorių raštuose rasta per maža pavyzdžių, kad būtų galima daryti, jais remiantis, kokias išvadas. Sugretinimui paėmėme M. Valančiaus „Palangos Juzę“, kur iš viso rasta 18 pavyzdžių, iš jų 14, arba 70%, su kilmininko linksniu, ir K. Borutos „Dangus griūva“, kur iš 58 pavyzdžių 39, arba 64%, turi kilmininką.

⁸ J. Jablonskis, Rinktiniai raštai, I, Vilnius, 1957, 165.

⁹ S. M. Slavočinskis, Giesmės tikėjimui katalickam priderančios, Vilnius, 1958, 113.

¹⁰ S. Stanevičius, Dainos žemaičių, Vilnius, 1954, 43, 31.

Galininko atsiradimą, be analogijos, matyt, galėjo lemti supino keitimas bendratimi, o dar labiau – kilmininko nukėlimas po galininkinės bendraties (supino). J. Jablonskis minėtame straipsnyje „Medega sintaksiui“ tuo motyvavo galininko vartojimą vietoj vardininko prie bendraties (plg. „reikia *jaučiai* ginti“ ir „reikia ginti *jaučius*“)¹¹. Neturint šiuo metu pakankamai statistinių duomenų, per drąsu daryti griežtas išvadas, bet J. Jablonskio mintis verta dėmesio.

---

¹¹ Jablonskio Raštai, IV 33.